

УДК 343.1:341.231.14(477):340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.5>

ЛАТИНСЬКІ ПРАВОВІ МАКСИМИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Ганенко І.С.,
кандидат юридичних наук,
прокурор Херсонської окружної прокуратури
Херсонської області
ORCID: 0000-0002-9993-1117

Ганенко І.С. Латинські правові максими як методологічні засади кримінально-процесуального механізму захисту прав людини в Україні.

Статтю присвячено теоретико-правовому осмисленню латинських правових максим *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* у контексті сучасного кримінального процесу України. Метою дослідження є обґрунтування цих максим як системних методологічних засад кримінального процесу України, через які формуються процесуальні принципи, процесуальні гарантії та механізми судового контролю в їх єдності як складових кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Методологічну основу дослідження становлять системний, структурно-функціональний, формально-юридичний і порівняльно-правовий методи. У статті здійснено комплексний аналіз положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду, а також релевантних доктринальних підходів до розуміння процесуальних гарантій у кримінальному провадженні. Встановлено, що латинські правові максими не функціонують як самостійні норми позитивного права, однак їх зміст системно імплементований у конституційні гарантії, засади кримінального провадження, норми доказування, правила допустимості доказів, процесуальні гарантії сторони захисту та інститути судового контролю. Доведено, що зазначені максими виконують функцію метанормативних орієнтирів, які визначають логіку розподілу обов'язку доказування, межі допустимого державного примусу, стандарти процесуальної рівності сторін і гарантії правової визначеності. Обґрунтовано, що їх системне застосування забезпечує змістовну узгодженість національного кримінального процесу зі стандартами справедливого судового розгляду та посилює методологічну цілісність кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання для вдосконалення мотивування судових рішень, підвищення якості оцінки доказів, посилення аргументації щодо допустимості доказів і забезпечення реального, а не формального захисту прав людини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальний процес України, латинські правові максими, процесуальні принципи, процесуальні гарантії, судовий контроль, допустимість доказів, справедливий судовий розгляд, захист прав людини.

Hanenko I.S. Latin Legal Maxims as Methodological Foundations of the Criminal Procedural Mechanism for the Protection of Human Rights in Ukraine.

The article is devoted to the theoretical and legal understanding of the Latin legal maxims *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars*, and *ne bis in idem* in the context of contemporary criminal procedure in Ukraine. The purpose of the study is to substantiate these maxims as systemic methodological foundations of Ukrainian criminal procedure through which procedural principles, procedural safeguards, and mechanisms of judicial control are formed in their unity as components of the criminal procedural mechanism for the protection of human rights. The methodological framework of the study is based on systemic, structural-functional, formal-legal, and comparative-legal methods. The article provides a comprehensive analysis of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the case law of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine, and the Supreme Court, as well as relevant doctrinal approaches to procedural safeguards in criminal proceedings. It is established that Latin legal maxims do not function as autonomous rules of positive law; however, their substance is systematically embedded in constitutional guarantees, the general principles of criminal proceedings, rules of proof, standards of

admissibility of evidence, defence safeguards, and institutions of judicial control. The study demonstrates that these maxims perform the function of metanormative guidelines that determine the logic of the allocation of the burden of proof, define the limits of permissible state coercion, shape standards of procedural equality of the parties, and secure legal certainty. It is substantiated that their systemic application ensures the substantive coherence of Ukrainian criminal procedure with fair trial standards and strengthens the methodological integrity of the criminal procedural mechanism for the protection of human rights. The practical significance of the study lies in the possibility of using its conclusions to improve judicial reasoning, enhance the quality of evidentiary assessment, reinforce argumentation concerning the admissibility of evidence, and secure real rather than merely formal protection of human rights in criminal proceedings.

Key words: criminal procedure of Ukraine, Latin legal maxims, procedural principles, procedural safeguards, judicial control, admissibility of evidence, fair trial, protection of human rights.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального процесу України характеризується посиленням вимог до забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини відповідно до стандартів верховенства права, змагальності та справедливого судового розгляду. Імплементация положень Конституції України [1] та Кримінального процесуального кодексу України [2], а також орієнтація на практику Європейського суду з прав людини [3] зумовили трансформацію процесуальних механізмів захисту, однак водночас виявили низку теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із їх методологічним обґрунтуванням. У правозастосовній діяльності спостерігається неоднорідність тлумачення процесуальних гарантій, зокрема принципів презумпції невинуватості, змагальності сторін, пропорційності обмежень прав особи та недопустимості доказів, отриманих із порушенням закону. Це свідчить про потребу в поглибленому осмисленні фундаментальних засад, на яких ґрунтується кримінально-процесуальний механізм захисту прав людини.

У цьому контексті латинські правові максими становлять концентроване вираження базових принципів права, що історично сформувалися в межах римської правової традиції та набули універсального значення для європейської правової культури [4]. Такі формули, як *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem*, відображають фундаментальні процесуальні ідеї, які визначають логіку розподілу процесуальних ролей, оцінки доказів та взаємодії сторін у кримінальному провадженні. У сучасному кримінальному процесі ці максими можуть розглядатися не лише як історико-правові формули, а й як методологічні орієнтири формування процесуальних принципів, процесуальних гарантій та механізмів судового контролю. Водночас у національній доктрині вони переважно розглядаються як елементи правової традиції або декларативні принципи, тоді як їх роль як системоутворюючих елементів кримінально-процесуального механізму захисту прав людини досліджено недостатньо. Це зумовлює необхідність теоретичного осмислення латинських правових максимум як системних методологічних засад сучасного кримінального процесу України.

Мета дослідження: обґрунтувати латинські правові максими *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* як системні методологічні засади кримінального процесу України, через які формуються процесуальні принципи, процесуальні гарантії та механізми судового контролю в їх єдності як складових кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових підходів до процесуальних гарантій у кримінальному провадженні свідчить, що сучасна правова доктрина дедалі частіше звертається до принципового рівня правової аргументації. Водночас роль латинських правових максимум як методологічних засад формування процесуальних гарантій у кримінальному процесі залишається висвітленою фрагментарно. У компаративному дослідженні М. Lohvinenko та ін. [5] показано, що інституційні моделі спеціалізованих судів у європейських країнах по-різному вирішують проблему процесуальної компетентності та забезпечення гарантій неупередженого розгляду, що підкреслює значення фундаментальних принципів організації судочинства.

Проблематика заборони самовикриття та права на мовчання отримала ґрунтовне узагальнення у роботі Р. Fernandes та ін. [6], у якій систематизовано підходи Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду Європейського Союзу до принципу *nemo tenetur se ipsum accusare* (ніхто не зобов'язаний викривати самого себе). Дослідники показали, що у практиці міжнародних судових інституцій ключовим є не формальне проголошення права на мовчання, а визначення меж допустимого державного впливу на особу та критеріїв, за якими оцінюється, чи було порушено свободу вибору під час отримання відомостей.

Суміжний, але більш технологічно чутливий вимір проблеми представлено у дослідженні М. Mrčela, I. Vuletić [7], де обґрунтовано, що розвиток нейротехнологій актуалізує переосмислен-

ня привілею проти самовикриття, оскільки нові технології здатні генерувати доказову інформацію поза межами традиційного «вербального» зізнання. Автори дійшли висновку, що класичні гарантії можуть втрачати ефективність, якщо право розуміється лише як заборона примусу до словесних показань, тоді як технології дозволяють отримувати інформацію, що функціонально еквівалентна самовикриттю.

Питання стандарту доказування отримало конкретизацію у праці М. Снігура [8], який показав, що формула «поза розумним сумнівом» у національному кримінальному провадженні нерідко використовується декларативно, тоді як її зміст вимагає чіткої аргументації щодо достатності, узгодженості та взаємної підтримки доказів. Автор підкреслює, що саме мотивувальна частина судового рішення повинна демонструвати, чому альтернативні версії подій відхилено не припущенням, а логікою доказової оцінки, інакше презумпція невинуватості втрачає своє практичне значення.

Дискусію щодо значення мовчання під час кримінального переслідування суттєво розвиває дослідження Y. Daly та ін. [9], у якому обґрунтовано, що можливість робити негативні висновки з мовчання підозрюваного є потенційно конфліктною практикою і потребує підвищених гарантій справедливості. Автори показують, що допустимість таких висновків залежить від поєднання низки умов, зокрема доступу до адвоката, належної інформованості про процесуальні права та відсутності тиску на особу, а також від того, чи не стає мовчання «замінником» доказів обвинувачення.

З точки зору застосування стандартів Європейського суду з прав людини в національному кримінальному процесі показовими є висновки Ю.М. Черноус та В.В. Гвоздюка [10], які наголошують що практика Суду повинна застосовуватися не як формальне посилання, а як інструмент корекції тактики слідчих (розшукових) дій з урахуванням вимог законності, пропорційності та поваги до прав людини. Автори фактично демонструють, що конвенційні стандарти можуть виступати критеріями оцінки якості процесуальних дій на досудовому етапі і впливати на подальшу допустимість отриманих результатів.

Окремий аспект, пов'язаний із змагальністю та правом бути почутим, розкрито Н.Р. Бобечком і В.М. Фігурським [11], які довели, що *audi et altera pars* (вслухай іншу сторону) є не лише етичним принципом судочинства, а правовим стандартом, що визначає допустимі межі процесуальних рішень, прийнятих (ухвалених) без урахування позиції сторони. Автори аргументують, що реальне забезпечення права бути вислуханим передбачає не формальну присутність учасника процесу, а надання можливості впливати на предмет доказування через клопотання, заперечення та участь у дослідженні доказів, інакше порушується баланс процесуальних прав та можливостей сторін.

Отже, наявні дослідження дають вагомий результати щодо окремих гарантій – стандарту доказування, права на мовчання, принципу змагальності, інституційних передумов справедливого розгляду та використання практики ЄСПЛ [5-11]. Водночас у науковому дискурсі відсутня цілісна теоретико-правова модель, яка б розкривала латинські правові максими як системні методологічні засади кримінального процесу України – у єдності процесуальних принципів, процесуальних гарантій та механізмів судового контролю, що формують кримінально-процесуальний механізм захисту прав людини. Це зумовлює потребу в подальшому теоретико-правовому дослідженні зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу.

Латинські правові максими як методологічна основа кримінального процесуального права.

У сучасній юридичній доктрині латинські правові максими не можуть розглядатися виключно як історичні формули римського права або стилістичні рудименти юридичної традиції. Їх зміст є значно ширшим, оскільки вони фіксують узагальнені правові ідеї, що відображають фундаментальні закономірності правового регулювання. У наукових джерелах правова максима розглядається як усталене положення або афористичне формулювання, яке концентровано виражає загальний принцип права та використовується як орієнтир у правотворчості й правозастосуванні [12]. Хоча більшість латинських правових максим сформувалася в межах римської правової традиції, їх подальша рецепція у континентальних правових системах зумовила трансформацію цих формул у універсальні методологічні конструкції сучасного праворозуміння.

Теоретико-правова природа латинської правової максими полягає у її здатності виступати концентрованим нормативно-ціннісним узагальненням. Максима не є самостійною нормою позитивного права, проте вона відображає змістовне ядро правового принципу, який у подальшому може набувати нормативного закріплення у законодавстві або реалізовуватися через судову практику. У цьому сенсі латинська правова максима виконує не лише дескриптивну, а й методологічну функцію: вона задає логіку тлумачення правових норм, визначає ціннісний вектор правозастосування та слугує концептуальною основою формування відповідних правових інститутів. Так, формула *in dubio pro reo* історично виражає ідею тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, яка згодом знайшла відображення у принципі презумпції невинуватості та сучасних стандартах доказування у

кримінальному провадженні [8; 12].

Таким чином, латинські правові максими слід розглядати як узагальнені нормативно-ціннісні формули, у яких концентровано виражено фундаментальні правові ідеї, що визначають логіку тлумачення норм, орієнтири правозастосування та ціннісні засади правового регулювання. З метою систематизації їх основних характеристик системні ознаки латинської правової максими як правового феномену узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Системні ознаки латинської правової максими як правового феномену

Ознака	Сутність ознаки	Пояснення / приклад
Узагальненість	Латинська правова максима виражає не окреме казуїстичне правило, а узагальнену правову ідею, близьку за змістом до юридичного принципу.	Фіксує не одичне правило поведінки, а принциповий підхід до правового регулювання. Наприклад, <i>in dubio pro reo</i> виражає загальну ідею тлумачення сумнівів на користь особи
Нормативно-ціннісна спрямованість	Латинська правова максима не є безпосередньою нормою позитивного права, але відображає нормативно-ціннісний орієнтир правового регулювання.	Виражає узагальнений орієнтир, що впливає на формування правових принципів, норм і гарантій. Наприклад <i>nemo tenetur se ipsum accusare</i> лежить в основі права на мовчання та заборони самообвинувачення
Інтерпретаційний характер	Латинська правова максима слугує засобом тлумачення норм права та виявлення змісту правових принципів у процесі правозастосування.	Допомагає розкривати зміст норм відповідно до фундаментальних правових засад. Наприклад, <i>audiatur et altera pars</i> слугує орієнтиром для тлумачення принципу змагальності та процесуальної рівності сторін.
Міжгалузевий характер	Латинська правова максима зберігає значення у різних галузях права та функціонує як універсальна правова конструкція.	Зберігає однакову основну правову ідею в різних галузях права. Наприклад, <i>ne bis in idem</i> застосовується у кримінальному, конституційному та міжнародному праві як заборона повторного переслідування або покарання за те саме діяння.
Методологічна спрямованість	Латинська правова максима визначає логіку правового мислення, орієнтири правозастосування та підхід до юридичної оцінки фактів.	Спрямовує побудову правозастосовної аргументації та визначає підхід до оцінки правових ситуацій. Наприклад, <i>in dubio pro reo</i> формує логіку розподілу тягаря доказування та оцінки доказів у кримінальному провадженні
Аксіологічна насиченість	Латинська правова максима концентровано виражає фундаментальні правові цінності, що лежать в основі правового регулювання	Відображає базові цінності права – справедливість, рівність, правову визначеність. Наприклад, <i>audiatur et altera pars</i> виражає цінність процесуальної рівності, <i>a nemo tenetur se ipsum accusare</i> – цінність свободи від примусу.

Джерело: складено автором на основі [6; 8; 11, 12]

Наведені ознаки дозволяють розглядати латинські правові максими як узагальнений методологічний рівень права, з якого походять відповідні правові принципи та процесуальні гарантії. Саме завдяки своїй узагальненості, нормативно-ціннісній спрямованості, інтерпретаційному характеру та аксіологічній насиченості вони зберігають значення не лише як елементи правової традиції, а як дієві концептуальні орієнтири сучасного праворозуміння і правозастосування. Це дає підстави перейти від загальнотеоретичної характеристики до аналізу їх історичного походження, рецепції та подальшої імплементації у сучасний кримінальний процес.

Історико-правові передумови формування латинських правових максим.

Походження латинських правових максим у кримінально-процесуальному вимірі доцільно розглядати крізь призму римської юриспруденції, у межах якої було сформовано особливий спосіб нормативного узагальнення правового матеріалу у формі стислих юридичних формул, здатних відобразити не одиничний казус, а загальний підхід до правового мислення, тлумачення й вирішення юридично значущих конфліктів. У Дигестах Юстиніана (*Digesta Iustiniana*), зокрема в титулі D.50.17 *De diversis rugulis iuris antiqi* («Про різні правила давнього права»), такі *regulae iuris* (узагальнені правові положення) набули системного характеру як положення принципового змісту, що виконували функцію методологічних орієнтирів юридичної аргументації та правозастосування [17]. Їх значення полягало не у фіксації ізольованих приписів, а в концентрованому вираженні раціоналізованого правового досвіду, здатного зберігати регулятивну та інтерпретаційну цінність поза межами конкретних інституційних конструкцій. Саме тому подальша рецепція римської правової традиції в європейських правових системах спричинила не механічне відтворення окремих формул, а їх доктринальне переосмислення як загальних принципів права, що визначають зміст сучасних гарантій справедливого кримінального судочинства [8].

У ході історичного розвитку латинські максими набули універсального характеру, зберігши свою концептуальну тотожність. Так, формула *in dubio pro reo* («у разі сумніву – на користь обвинуваченого») у європейській правовій традиції поступово трансформувалася у стандарт доказування, що є складовою презумпції невинуватості, закріпленої у сучасних кримінально-процесуальних системах [11]. Водночас, формула *nemo tenetur se ipsum accusare* («ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе») набула значення доктринального підґрунтя сучасного права на мовчання, заборони самообвинувачення [6]. У цьому виявляється не лише історична спадковість, а й функціональний континуїтет правових ідей, які, зазнаючи зміни форми нормативного закріплення, зберігають змістову основу та здатність визначити логіку сучасного кримінального процесу.

Європейська правова традиція закріпила такі положення у вигляді елементів права на справедливий судовий розгляд. У практиці Європейського суду з прав людини положення, що мають латинське походження, застосовуються як складові права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4; 8]. За таких умов латинські правові максими постають не як історично успадковані риторичні формули, а як теоретичні моделі, через які сучасне право формує фундаментальні правові гарантії.

Імплементация латинських правових максим у кримінальному процесуальному законодавстві України.

В українському правопорядку значення латинських правових максим посилюється завдяки нормативному механізму застосування Конвенції та практики Суду як джерела права. Так, згідно з вимогами статті 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду у судових рішеннях. При цьому відповідно до статті 1 зазначеного Закону під «практикою Суду» розуміється практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, а не лише рішення, ухвалені щодо України [18]. Таким чином, латинські правові максими, переосмислені в європейській правовій традиції та конкретизовані у практиці ЄСПЛ, набувають в українській правовій системі безпосереднього нормативного значення через механізм прямого застосування Конвенції та практики Суду як джерела права.

У сучасному правопорядку латинські правові максими мають особливий статус, що не зводиться до їх формального закріплення у текстах законів. У доктринальному вимірі вони постають як узагальнені нормативно-ціннісні формули, які не завжди прямо відтворюються у нормативних актах, проте функціонують як інтерпретаційні та методологічні орієнтири, що визначають зміст, спрямованість і практичну дію правових принципів [12; 13]. Їх загальне значення полягає не у текстуальній присутності в законі, а у здатності концентровано виражати фундаментальну правову ідею, яка надалі набуває нормативного втілення у принципах, нормах і процесуальних гарантіях.

По-перше, латинська правова максима не є нормою закону у формально-юридичному значенні. Норма права характеризується структурною визначеністю, загальнообов'язковістю та забезпеченістю державним примусом. Натомість максима існує на рівні узагальненої правової ідеї та набуває регулятивного значення через її сприйняття правовою системою і застосування у процесі тлумачення. Саме в такому значенні формула *nemo tenetur se ipsum accusare* виступає концентрованим виразом принципу свободи від самовикриття: вона не підміняє нормативний припис, але формує його концептуальне ядро [6].

По-друге, латинська правова максима не є декларативним гаслом, позбавленим регулятивного змісту. Її нормативна спрямованість виявляється у здатності обмежувати дискрецію суб'єктів

правозастосування (органів досудового розслідування та суду) та визначати межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод людини. У цьому аспекті формула *audiatur et altera pars* становить концептуальну основу принципу змагальності та процесуальної рівності сторін у кримінальному процесі [15], а формула *ne bis in idem* – гарантії недопустимості повторного притягнення до відповідальності за ті самі фактичні обставини [16]. Отже, латинська правова максима виконує не лише символічну, а й нормативно-орієнтуючу функцію.

По-третє, латинська правова максима виступає концентрованим виразом правового принципу та може передувати його нормативному закріпленню або співіснувати з ним як методологічний орієнтир. Так, формула *in dubio pro reo* визначає стандарт оцінки доказів у кримінальному провадженні та кореспондує з презумпцією невинуватості, що підтверджується сучасною доктриною та судовою практикою [8; 13]. Саме тому латинські правові максими в сучасному кримінальному процесі виконують роль концептуальної основи формування принципів права, впливають на тлумачення норм та оцінку доказів, забезпечення єдності правозастосовної практики відповідно до стандартів справедливого судового розгляду.

У кримінальному процесі України латинські правові максими не функціонують як самостійні нормативні приписи або окремі статті закону, проте їх зміст системно імплементований у структуру чинного кримінального процесуального законодавства [6]. Вони відтворені у формі принципів кримінального провадження, що визначають загальні засади здійснення процесу; конкретизовані у нормах, які регламентують порядок доказування, оцінку доказів та розподіл тягаря доведення; інституціоналізовані через процесуальні гарантії сторони захисту, зокрема право на мовчання, право бути вислуханим та право на ефективну правову допомогу; а також реалізуються у стандартах судового контролю, що встановлюють межі дискреції органів досудового розслідування та суду. У цьому значенні латинські правові максими діють не на рівні формальної норми, а на рівні методологічного підґрунтя, яке визначає логіку тлумачення, застосування та узгодження процесуальних положень. Саме тому імплементація ключових латинських максим у кримінальному процесуальному законодавстві України має багаторівневий характер, що відображено на рисунку 1.

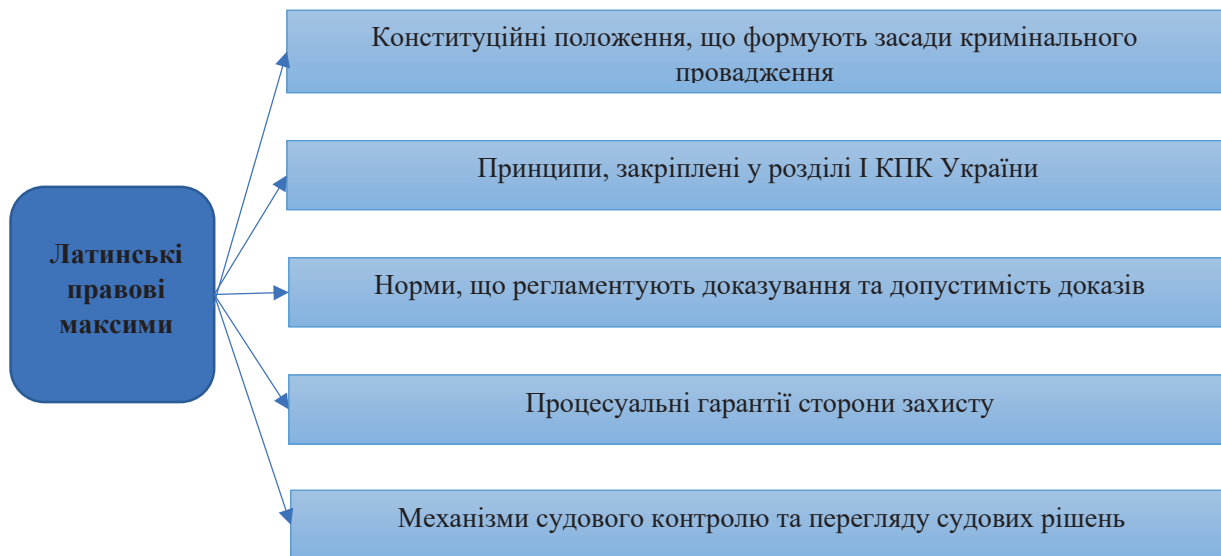

Рис. 1. Напрями імплементації ключових латинських максим у кримінальному процесуальному законодавстві України

Джерело: систематизовано автором на основі [8; 10]

Наведена схема демонструє, що латинські правові максими функціонують у кримінальному процесі України як методологічна основа, через яку забезпечують взаємозв'язок між процесуальними принципами, нормативними приписами, процесуальними гарантіями та механізмами судового контролю. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу конкретних латинських правових максим у структурі кримінального процесуального законодавства.

In dubio pro reo у системі презумпції невинуватості та доказування.

Латинська правова максима *in dubio pro reo* (у разі сумніву – на користь обвинуваченого) має пряме конституційне закріплення у статті 62 Конституції України [1], відповідно до змісту якої всі

сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У кримінальному процесуальному законодавстві України ця ідея конкретизована у статті 17 КПК України [2], яка закріплює презумпцію невинуватості та покладає обов'язок доведення вини на сторону обвинувачення, а її процесуальний механізм розкривається у статті 94 КПК України, що встановлює правила оцінки доказів. У сукупності ці положення формують процесуальний підхід до оцінки доказів, який у сучасній доктрині та судовій практиці співвідноситься зі стандартом доведення «поза розумним сумнівом» та узгоджується з пунктом 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], відповідно до якого кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення (злочину), вважається невинуватим, доки його вини не буде доведено у законному порядку. Отже, зазначена латинська правова максима імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України як засада кримінального провадження, правило розподілу обов'язку доказування та методологічний орієнтир оцінки доказів.

На рівні правозастосування *in dubio pro reo* виявляється насамперед у мотивувальній частині судового рішення, де суд повинен обґрунтувати, які сумніви щодо доведеності вини особи залишаються неусунутими та чому вони мають тлумачитись на її користь. У цьому значенні вказана латинська правова максима функціонує як практичний критерій оцінки доказів у разі недосягнення стандарту доведення поза розумним сумнівом.

У практиці Європейського суду з прав людини зміст цієї правової максими розкривається у двох взаємопов'язаних аспектах презумпції невинуватості. Перший із них має доказовий характер і конкретизується через стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Так, у справі *Ireland v. the United Kingdom* (заява № 5310/71, рішення від 18.01.1978) [19] Суд сформулював підхід, відповідно до якого встановлення фактів має ґрунтуватися саме на цьому стандарті, тоді як у справі *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* (заява № 10590/83, рішення від 06.12.1988) [20] ЄСПЛ чітко пов'язав презумпцію невинуватості з тим, що тягар доказування покладається на сторону обвинувачення, а будь-який розумний сумнів щодо доведеності вини має тлумачитись на користь обвинуваченого. У справі *Avşar v. Turkey* (заява № 25657/94, рішення 10.07.2001) [21] Суд уточнив, що висновок про доведеність обставин поза розумним сумнівом може впливати із сукупності достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків. Другий аспект полягає в тому, що за відсутності обвинувального вироку держава не вправі у подальших або суміжних провадженнях формувати висновки, які фактично заперечують статус особи як невинуватої. Такий підхід окреслено у справі *Minelli v. Switzerland* (заява № 8660/79, рішення від 25.03.1983) [22], системно розвинено Великою палатою у справі *Allen v. the United Kingdom [GC]* (заява № 25424/09, рішення від 12.07.2013) [23] та підтверджено у справі *Nealon and Hallam v. the United Kingdom [GC]* (заяви № 32483/19 та 35049/19, рішення від 11.06.2024) [24]. Отже у конвенційному вимірі *in dubio pro reo* функціонує як правило тлумачення доказового сумніву на користь особи у випадку, коли її вини не доведено поза розумним сумнівом, і як гарантія збереження статусу особи за відсутності обвинувального вироку.

На національному конституційному рівні зміст цієї максими також розкрито у двох пов'язаних між собою аспектах. Перший аспект становить доказовий вимір цієї максими й розкривається через конституційні вимоги до доведення вини особи та меж допустимого доказування. У Рішенні від 20.10.2011 № 12-рп/2011 Конституційний Суд України окреслив межі допустимого доказування, наголосивши на забороні обґрунтовувати обвинувачення доказами, одержаними незаконним шляхом [25]. У Рішенні від 26.02.2019 № 1-р/2019 Суд прямо визначив *in dubio pro reo* як елемент презумпції невинуватості та вказав, що обов'язок доведення вини покладається на державу [26]. У сукупності ці правові позиції відображають конституційний зміст такого підходу доказування, за якого всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, що виключає підстави для постановлення обвинувального вироку. Другий аспект полягає в тому, що за відсутності обвинувального вироку держава не вправі формувати чи підтримувати правові конструкції, які залишають сумнів у невинуватості особи або фактично заперечують її статус як невинуватої. Саме в такому значенні у Рішенні від 08.06.2022 № 3-р(II)/2022 Конституційний Суд України наголосив на необхідності таких механізмів завершення кримінального провадження, які не залишають сумніву у невинуватості особи після його закриття [27]. Додатково у Рішенні від 19.06.2024 № 7-р(II)/2024 Суд підтвердив значення презумпції невинуватості та пов'язаного з нею підходу з *in dubio pro reo* для всіх стадій кримінального провадження, зокрема й під час вирішення питань про застосування та продовження запобіжного заходу [28]. Отже, у конституційній практиці України *in dubio pro reo* функціонує як правило тлумачення сумнівів щодо доведеності вини на користь особи і водночас як стандарт недопустимості державного заперечення статусу її невинуватості поза межами обвинувального вироку.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні застосування стандартів доказування. Так, у постанові від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22

Верховний Суд роз'яснив, що стандарт доведення поза розумним сумнівом означає виключення будь-якого іншого розумного пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин було вчинено і обвинувачений є винним; при цьому поза розумним сумнівом має бути доведений кожний елемент, важливий для правової кваліфікації діяння, – як той, що утворює його об'єктивну сторону, так і той, що визначає його суб'єктивну сторону [29]. Такий підхід підтверджує, що *in dubio pro reo* функціонує в національній касаційній практиці не лише як загальна гарантія, а як практичний стандарт перевірки достатності, взаємозв'язку та переконливості доказів. У цьому сенсі касаційна практика Верховного Суду узгоджується з конституційним і конвенційним підходами, за якими відсутність належно доведеної у встановленому законом порядку вини виключає можливість державного ставлення до особи як до винуватої.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *in dubio pro reo* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що закріплюють презумпцію невинуватості, правила розподілу тягаря доказування та засади оцінки доказів; на рівні конвенційної юриспруденції – у вимозі покладення тягаря доказування на сторону обвинувачення, тлумаченні розумного сумніву на користь особи та забороні державі формувати висновки, несумісні зі статусом невинуватості за відсутності обвинувального вироку; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у вимозі мотивованого спростування всіх розумних сумнівів щодо кожного юридично значущого елемента обвинувачення. Отже, практичне значення цієї максими полягає не у формальному відтворенні презумпції невинуватості, а у функціонуванні як методологічного критерію оцінки доказів, що унеможливує постановлення обвинувального вироку за наявності неподоланих сумнівів щодо вини особи.

Nemo tenetur se ipsum accusare у системі гарантій захисту від самообвинувачення.

Латинська правова максима *nemo tenetur se ipsum accusare* (ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе) має конституційне підґрунтя у статті 63 Конституції України [1], яка гарантує право особи не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. У кримінальному процесуальному законодавстві України її зміст конкретизований насамперед у статті 18 КПК України [2], що закріплює свободу від самовикриття та право не свідчити проти себе, а також у положеннях, які визначають процесуальний статус підозрюваного й обвинуваченого (стаття 42 КПК України) та порядок проведення допиту, зокрема у частині восьмій статті 224 КПК України, яка забороняє домагатися показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів. Процесуальне значення цієї латинської правової максими посилюється статтею 87 КПК України [2], відповідно до якої докази, одержані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, є недопустимими. У міжнародно-правовому вимірі зазначений підхід узгоджується зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], у змісті якої, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, право на мовчання і привілей проти самовикриття розглядаються як складові гарантії справедливого судового розгляду. Отже, *nemo tenetur se ipsum accusare* імplementована у кримінальне процесуальне законодавство України не лише як гарантія права на мовчання, а й як процесуальний критерій допустимості доказів.

На рівні правозастосування зазначена латинська правова максима виявляється у перевірці того, чи не були самовикривальні відомості здобуті шляхом прямого або опосередкованого примусу, а також чи не була особа фактично поставлена у процесуальну ситуацію, за якої вона змушена сприяти власному викриттю. У цьому значенні *nemo tenetur se ipsum accusare* функціонує не як декларативне право, а як практичний запобіжник проти будь-яких форм державного примусу до самообвинувачення та як складова загальної справедливості кримінального провадження.

У практиці Європейського суду з прав людини зміст цієї латинської правової максими дістав послідовну конкретизацію. У справі *Funke v. France* (заява № 10828/84, рішення від 25.02.1993) Суд встановив, що примушування особи до надання документів чи інформації, які можуть бути використані проти неї, порушує гарантії справедливого судового розгляду [30]. У справі *Saunders v. the United Kingdom* (заява № 19187/91, рішення від 17.12.1996) ЄСПЛ підкреслив, що використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих під примусом, несумісне з привілеєм проти самовикриття [31]. У справі *Jalloh v. Germany [GC]* (заява № 54810/00, рішення від 11.07.2006) Суд визнав, що примусове отримання доказу з тіла особи всупереч її волі ставить питання не лише за статтею 3 Конвенції, а й підриває справедливість провадження в аспекті статті 6 Конвенції [32]. Нарешті, у справі *Ibrahim and Others v. the United Kingdom [GC]* (заяви № 50541/08 та ін., рішення від 13.09.2016) Суд сформулював підхід, за яким оцінка обмеження доступу до захисника на ранніх стадіях кримінального провадження, а також допустимості використання отриманих у таких умовах показань, здійснюється крізь призму загальної справедливості провадження в цілому [33]. Отже, у практиці ЄСПЛ *nemo tenetur se ipsum accusare* охоплює не лише право відмовитися від

надання показань, а й заборону використовувати для доведення вини відомості, здобуті шляхом процесуального, фактичного або фізичного примусу.

На національному конституційному рівні ця логіка узгоджується з практикою Конституційного Суду України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30.09.2009 наголошено, що кожній особі має бути забезпечена реальна можливість отримати правову допомогу для захисту права не давати показань або пояснень щодо себе, якщо такі відомості можуть бути використані для доведення обвинувачення [34]. У Рішенні Конституційного Суду України № 1-р/2019 від 26.02.2019 підкреслено, що Конституція України не допускає винятків щодо права особи не давати показань або пояснень щодо себе, а тому ця гарантія має однакову обов'язкову силу для всіх суб'єктів правозастосування [26]. У цьому аспекті конституційна практика України підсилює розуміння *nemo tenetur se ipsum accusare* як гарантії, що виключає будь-які процесуальні моделі, за яких особа прямо чи опосередковано змушена брати участь у власному викритті.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні допустимості доказів. Так, у постанові від 22.02.2024 у справі № 518/215/19 Верховний Суд розтлумачив застосування пункту 1 частини третьої статті 87 КПК України щодо показань особи, яка на момент допиту формально мала статус свідка, однак уже існували дані, що надалі вона буде визнана підозрюваним чи обвинуваченим. Суд підкреслив, що істотне порушення виникає не внаслідок самого лише подальшого набуття особою статусу підозрюваного чи обвинуваченого, а тоді, коли слідчий або прокурор, всупереч праву особи на мовчання та свободі від самовикриття, вчиняє дії, спрямовані на одержання від неї показань [35]. Такий підхід демонструє, що *nemo tenetur se ipsum accusare* функціонує в національній касаційній практиці як гарантія від обхідного допиту та використання для доведення вини відомостей, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *nemo tenetur se ipsum accusare* у сучасному кримінальному процесі також має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що гарантують свободу від самовикриття, право на мовчання та недопустимість доказів, одержаних із істотним порушенням прав людини; на рівні конвенційної юриспруденції – у забороні примусу до надання відомостей, здатних бути використаними для доведення вини, та у вимозі оцінювати такі ситуації крізь призму загальної справедливості провадження; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у неприпустимості покладення на особу тягаря доведення власної невинуватості та використання процесуальних механізмів, що прямо чи опосередковано спонукають її до самообвинувачення. Отже, практичне значення цієї максими полягає не лише у визнанні права мовчати, а у функціонуванні як процесуального запобіжника проти примусу, обхідного одержання самовикривальних відомостей і використання доказів, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи.

Audiatur et altera pars у структурі змагальності та права бути вислуханим.

Латинська правова максима *audiatur et altera pars* (нехай буде вислухана й інша сторона) імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України передусім через засаду змагальності сторін, закріплену у статті 22 КПК України [2]. Її зміст полягає у забезпеченні рівності процесуальних можливостей сторін, свободи подання доказів і доведення перед судом їх переконливості. Системний вимір цієї латинської правової максими проявляється також у нормах, що гарантують сторонам право заявляти клопотання, брати участь у дослідженні доказів, висловлювати заперечення та оскаржувати процесуальні рішення, а на стадії досудового розслідування – у механізмах судового контролю, передбачених главою 26 КПК України [2]. У конституційному вимірі цей підхід узгоджується із засадами судочинства, визначеними статтею 129 Конституції України [1], а в міжнародно-правовому – із пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], яка гарантує право на справедливий судовий розгляд.

На рівні правозастосування *audiatur et altera pars* виявляється не у формальній присутності сторони у провадженні, а у наданні їй реальної можливості бути поінформованою, висловити свою позицію, заявити клопотання, надати докази та заперечити проти доводів іншої сторони. У цьому значенні зазначена латинська правова максима функціонує як практичний критерій оцінки того, чи було забезпечено не лише зовнішню змагальність, а й реальну процесуальну рівність сторін.

У практиці Європейського суду з прав людини цей підхід дістав чітку конкретизацію. У справі *Murtazaliyeva v. Russia* [GC] (заява № 36658/05, рішення від 18.12.2018) Суд сформулював триступеневий тест оцінки відмови у виклику свідків захисту та підкреслив, що сторона захисту повинна мати реальну можливість представляти свою позицію та впливати на доказовий процес [36]. У справі *Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC] (заява № 28901/95, рішення від 16.02.2000) ЄСПЛ наголосив, що право на змагальне провадження передбачає можливість сторони захисту знати й коментувати матеріали, на які спирається обвинувачення, а будь-які обмеження такого доступу мають бути суворо необхідними та компенсованими належними процесуальними гаран-

тіями [37]. У справі *Natunen v. Finland* (заява № 21022/04, рішення від 31.03.2009) Суд ще раз підкреслив, що у кримінальному провадженні і сторона обвинувачення, і сторона захисту повинні мати можливість ознайомитися з доказами та висловити щодо них свої міркування [38]. Отже, у практиці ЄСПЛ *audiatur et altera pars* функціонує як вимога реальної, а не формальної участі сторін у доказовому процесі.

На національному конституційному рівні ця логіка дістала розвиток у практиці Конституційного Суду України. У Рішенні № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024 Суд наголосив, що законодавче врегулювання питання про продовження строку тримання особи під вартою у спосіб, який не передбачає участі суду, порушує право на судовий захист у взаємозв'язку з правом на свободу та особисту недоторканність і правом на захист; водночас Суд підкреслив, що конституційні гарантії права на свободу полягають насамперед у судовому контролі та вмотивованому рішенні суду, а тримання під вартою може бути застосоване лише на підставах і в порядку, встановлених законом [39]. Водночас юридичні позиції Конституційного Суду України щодо рівності сторін засвідчують, що конституційна вимога рівності учасників судового процесу перед законом і судом означає забезпечення такого правового режиму, за якого кожна сторона має реальні процесуальні можливості для здійснення своїх прав, а відтак слугує нормативною основою для розуміння *audiatur et altera pars* як обов'язку суду не лише формально допустити сторону до участі у провадженні, а й надати їй реальну можливість бути вислуханою [40]. У цьому аспекті конституційна практика України дає підстави розглядати *audiatur et altera pars* у кримінальному процесі як вимогу реального судового розгляду, що виключає автоматизм у вирішенні питань, які зачіпають права та свободи особи, і передбачає належне врахування її процесуальної позиції.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні застосування процесуальних гарантій. Так, у постанові від 05.03.2024 у справі № 303/3456/19 Верховний Суд вказав, що неповідомлення апеляційним судом сторони захисту про дату і час судового засідання, на якому апеляційний перегляд кримінального провадження було здійснено по суті, є порушенням права на захист та істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [41]. У постанові від 17.04.2024 у справі № 202/4004/20 Суд наголосив, що, хоча апеляційний суд у разі закриття кримінального провадження не зобов'язаний досліджувати всю сукупність доказів, він не вправі покладати в основу рішення докази, які не були предметом його безпосереднього дослідження [42]. Такий підхід демонструє, що *audiatur et altera pars* функціонує в національній касаційній практиці як гарантія не лише права бути присутнім, а й права бути реально почутим щодо тих доказів і доводів, на яких ґрунтується судове рішення.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *audiatur et altera pars* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у засаді змагальності сторін та в комплексі процесуальних прав, що забезпечують участь сторін у доказуванні та судовому контролі; на рівні конвенційної юриспруденції – у вимозі реальної можливості знати, коментувати та оспорювати докази й доводи іншої сторони; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у вимозі реального судового розгляду, що виключає автоматизм у вирішенні питань, які зачіпають права особи, неповідомлення сторони та покладення рішення на недосліджені докази. Отже, практичне значення цієї максими полягає не у формальному декларуванні змагальності, а у функціонуванні як методологічного критерію реальної процесуальної рівності сторін та обов'язку суду забезпечити кожній із них реальну можливість бути вислуханою перед ухваленням рішення, що впливає на її права та законні інтереси.

Ne bis in idem як гарантія правової визначеності у кримінальному провадженні.

Латинська правова максима *ne bis in idem* (двічі за одне не притягують) має конституційне закріплення у статті 61 Конституції України [1], а на рівні кримінального процесуального законодавства її зміст безпосередньо відображено у статті 19 КПК України [2], яка встановлює заборону двічі обвинувачувати або карати за кримінальне правопорушення, щодо якого вже існує вирок суду, що набрав законної сили. Додатковим процесуальним механізмом реалізації цієї засади виступають положення статті 284 КПК України [2], що визначають підстави закриття кримінального провадження. Водночас принцип *ne bis in idem* має міжнародно-правове закріплення у статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], яка забороняє повторне притягнення до кримінальної відповідальності або покарання за правопорушення, щодо якого вже існує остаточне рішення. Отже, зазначена латинська правова максима імплементована у кримінальне процесуальне законодавство України як засада кримінального провадження, процесуальна гарантія правової визначеності та запобіжник повторного кримінального переслідування за те саме діяння.

На рівні правозастосування *ne bis in idem* виявляється передусім у з'ясуванні того, чи йдеться справді про повторне кримінальне переслідування за ті самі фактичні обставини, чи лише про іншу

правову оцінку нової, відмінної або продовжуваної поведінки. У цьому значенні зазначена латинська правова максима функціонує як процесуальний критерій правової визначеності, який не дозволяє державі повторно запускати репресивний механізм щодо того самого фактичного ядра події.

У практиці Європейського суду з прав людини ключовим орієнтиром для застосування цього принципу стало рішення у справі *Sergey Zolotukhin v. Russia [GC]* (заява № 14939/03, рішення від 10.02.2009), у якому Суд визначив, що критерій *ne bis in idem* означає тотожність фактів, а не лише юридичної кваліфікації правопорушення [43]. Саме цей підхід став базовим тестом для застосування статті 4 Протоколу № 7. Подальший розвиток цієї логіки простежується у справі *A and B v. Norway [GC]* (заяви № 24130/11 та 29758/11, рішення від 15.11.2016), де ЄСПЛ допустив модель паралельного адміністративного і кримінального провадження лише за умови достатньо тісного зв'язку між ними за змістом і в часі [44]. У справі *Mihalache v. Romania [GC]* (заява № 54012/10, рішення від 08.07.2019) Суд додатково уточнив автономне розуміння остаточності рішення для цілей *ne bis in idem*, підсиливши тим самим вимогу правової визначеності [45]. Окремий, винятковий аспект застосування цього принципу розкрито у справі *Marguš v. Croatia [GC]* (заява № 4455/10, рішення від 27.05.2014), у якій ЄСПЛ вказав, що у справах про тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права принцип *ne bis in idem* не може тлумачитися ізольовано від міжнародного обов'язку держави забезпечити ефективне переслідування таких діянь [46]. Отже, у практиці ЄСПЛ ця латинська правова максима функціонує як заборона повторного переслідування за те саме фактичне ядро події, як гарантія остаточності рішень у кримінально-правовому сенсі та як принцип, застосування якого в окремих категоріях справ потребує врахування міжнародних зобов'язань держави.

На національному конституційному рівні ця логіка узгоджується з практикою Конституційного Суду України. Правова позиція, сформульована Конституційним Судом України у Рішенні № 1-р/2022 від 30.06.2022 [47], засвідчує, що конституційний зміст принципу *ne bis in idem* розкривається через критерій юридичної тотожності заходів відповідальності, а не через саму лише кількість несприятливих правових наслідків, пов'язаних з одним діянням. Відтак *ne bis in idem* забороняє не будь-яке множинне правове реагування як таке, а лише таке, яке у конституційному сенсі становить реальне повторне притягнення до відповідальності або повторне покарання за те саме; саме з цих підстав Суд розмежував конфіскацію майна як вид покарання і спеціальну конфіскацію як окремий кримінально-правовий захід.

Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду конкретизує цей підхід на рівні розмежування тотожних і нетотожних фактичних обставин. Так, у постанові від 12.10.2021 у справі № 663/3390/19 Верховний Суд погодився з висновком про неприпустимість кримінального переслідування за статтею 126-1 КК України тоді, коли в основу обвинувачення фактично покладено ті самі епізоди домашнього насильства, за які особу вже було притягнуто до адміністративної відповідальності [48]. Водночас у постанові від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20 Верховний Суд виходив із того, що попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за домашнє насильство не виключає кримінальної відповідальності за статтею 126-1 КК України, якщо йдеться про подальшу повторюваність протиправних дій, яка формує новий фактичний масив і підтверджує систематичність поведінки винної особи [49]. У такому зіставленні практика Верховного Суду переконливо демонструє, що вирішальним для *ne bis in idem* є не формальна назва правової кваліфікації, а саме тотожність або нетотожність фактичних обставин.

Таким чином, імплементація латинської правової максими *ne bis in idem* у сучасному кримінальному процесі має багаторівневий характер. На нормативному рівні вона виражена у конституційних і процесуальних положеннях, що забороняють повторне кримінальне переслідування та передбачають процесуальні механізми закриття провадження за наявності остаточного рішення щодо того самого обвинувачення; на рівні конвенційної юриспруденції – у тесті тотожності фактів, вимозі достатньо тісного зв'язку для допустимості паралельних проваджень, автономному розумінні остаточності рішення та врахуванні виняткових міжнародно-правових контекстів; на рівні національної конституційної та касаційної практики – у розмежуванні реального повторного притягнення чи покарання і ситуацій, у яких подвійності у правовому сенсі не виникає. Отже, практичне значення цієї максими полягає не лише у забороні повторного притягнення або покарання, а у функціонуванні як методологічного критерію правової визначеності, що перешкоджає повторному репресивному реагуванню держави щодо того самого фактичного ядра події.

Системна роль латинських правових максим у механізмі захисту прав людини.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що латинські правові максими у сучасному кримінальному процесі України функціонують не ізольовано, а як взаємопов'язана система методологічних орієнтирів. Кожна з них відображає окремий аспект процесуального захисту прав людини: межі доведення вини, свободу від самообвинувачення, право бути вислуханим, а також гарантію

правової визначеності й остаточності судового рішення. Водночас їх значення не зводиться до декларативного відтворення в нормативному матеріалі, оскільки вони дістали конкретизацію у судовій практиці та набули функціонального втілення у структурі кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. З метою узагальнення виявлених закономірностей у таблиці 2 систематизовано нормативний, судовий і функціональний виміри відповідних латинських правових максим.

Таблиця 2

**Системна роль латинських правових максим
у кримінально-процесуальному захисті прав людини в Україні**

Латинська правова максима	Нормативне закріплення	Судова конкретизація	Функціональне значення у кримінально- процесуальному механізмі захисту прав людини
<i>In dubio pro reo</i> (у разі сумніву – на користь обвинуваченого)	ст. 62 Конституції України; ст.ст. 17, 94 КПК України; п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Ireland v. the United Kingdom, Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, Avşar v. Turkey, Minelli v. Switzerland, Allen v. the United Kingdom, Nealon and Hallam v. the United Kingdom</i> ; КСУ: № 12-рп/2011, № 1-п/2019, № 3-р(II)/2022, № 7-р(II)/2024; ККС ВС: постанова від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22	Визначає межу допустимого обвинувачення; покладає обов'язок доведення на сторону обвинувачення; забезпечує тлумачення неподоланих сумнівів на користь особи; унеможлиблює обвинувальний вирок за недосягнення стандарту доведення поза розумним сумнівом.
<i>Nemo tenetur se ipsum accusare</i> (ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе)	ст. 63 Конституції України; ст.ст. 18, 42, 87, ч. 8 ст. 224 КПК України; ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Funke v. France, Saunders v. the United Kingdom, Jalloh v. Germany, Ibrahim and Others v. the United Kingdom</i> ; КСУ: № 23-рп/2009, № 1-п/2019; ККС ВС: постанова від 22.02.2024 у справі № 518/215/19	Забороняє прямий, опосередкований і фізичний примус до самообвинувачення; гарантує право на мовчання; унеможлиблює використання для доведення вини відомостей, здобутих із порушенням фундаментальних прав особи; виступає процесуальним критерієм допустимості доказів.
<i>Audiatur et altera pars</i> (нехай буде вислухана й інша сторона)	ст. 129 Конституції України; ст. 22 КПК України; глава 26 КПК України; п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	ЄСПЛ: <i>Murtazaliyeva v. Russia, Rowe and Davis v. the United Kingdom, Natunen v. Finland</i> ; КСУ: № 8-р(II)/2024, юридичні позиції КСУ щодо права бути заслуханим і рівності сторін; ККС ВС: постанови від 05.03.2024 у справі № 303/3456/19, від 17.04.2024 у справі № 202/4004/20	Забезпечує реальну, а не формальну процесуальну рівність сторін; гарантує можливість бути поінформованим, висловити позицію, заявити клопотання, брати участь у дослідженні доказів і заперечувати проти доводів іншої сторони; унеможлиблює ухвалення рішень без належного вислуховування сторін..

<p>Ne bis in idem (двічі за одне не притягують)</p>	<p>ст. 61 Конституції України; ст. 19, 284 КПК України; ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод</p>	<p>ЄСПЛ: <i>Sergey Zolotukhin v. Russia, A and B v. Norway, Mihalache v. Romania, Marguš v. Croatia</i>; КСУ: № 1-р/2022; ККС ВС: постанови від 12.10.2021 у справі № 663/3390/19, від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20</p>	<p>Гарантує правову визначеність та остаточність рішення; забороняє повторне кримінальне переслідування за те саме фактичне ядро події; відмежовує реальну подвійність відповідальності від допустимої нової або системної правової оцінки іншої поведінки.</p>
--	---	---	---

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 19-49]

Наведені у таблиці 2 положення свідчать, що латинські правові максими у сучасному кримінальному процесі України мають не лише історико-правове, а й безпосереднє нормативне, інтерпретаційне та правозастосовне значення. У своїй системній єдності вони формують методологічний каркас кримінально-процесуального механізму захисту прав людини: *in dubio pro reo* визначає межі допустимого обвинувачення; *nemo tenetur se ipsum accusare* гарантує свободу особи від державного примусу до самообвинувачення; *audiatur et altera pars* забезпечує реальну змагальність і право бути вислуханим; *ne bis in idem* стабілізує правове становище особи через заборону повторного переслідування за ті самі фактичні обставини. Отже, латинські правові максими доцільно розглядати як взаємопов'язану систему засадничих правових орієнтирів, через які забезпечується змістовний зв'язок між конституційними гарантіями, процесуальними принципами, правилами доказування та механізмами судового контролю.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що латинські правові максими в сучасному кримінальному процесі України становлять не історико-правовий релікт римської традиції, а внутрішній нормативно-методологічний каркас кримінально-процесуального механізму захисту прав людини. Їх теоретико-правова природа полягає у функціонуванні як концентрованих нормативно-ціннісних формул, у яких узагальнено фундаментальні вимоги справедливості, правової визначеності, процесуальної рівності сторін та обмеження державного примусу. Саме в цій якості вони забезпечують змістовну єдність між конституційними гарантіями, засадами кримінального провадження, процесуальними нормами, правилами доказування та механізмами судового контролю.

Установлено, що латинські правові максими *in dubio pro reo*, *nemo tenetur se ipsum accusare*, *audiatur et altera pars* та *ne bis in idem* імплементовані в кримінальне процесуальне законодавство України системно й багаторівнево. Їх зміст дістав нормативне закріплення у конституційних і процесуальних положеннях, правозастосовну конкретизацію у практиці Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду, а також функціональне втілення у правилах оцінки й допустимості доказів, процесуальних гарантіях сторони захисту, засадах змагальності та механізмах судового контролю. Це дає підстави кваліфікувати зазначені максими як структуроутворюючі елементи кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

Обґрунтовано, що у своїй системній єдності ці максими формують цілісну методологічну конструкцію, яка визначає межі легітимного кримінально-процесуального реагування держави: *in dubio pro reo* встановлює межю допустимого обвинувачення та стандарт оцінки доказів; *nemo tenetur se ipsum accusare* окреслює межю допустимого державного впливу у сфері доказування та виключає використання відомостей, що викривають особу, одержаних усупереч процесуальним гарантіям; *audiatur et altera pars* забезпечує реальну процесуальну рівність сторін і право бути вислуханим; *ne bis in idem* гарантує правову визначеність та остаточність кримінально-процесуального рішення. У сукупності вони задають внутрішню логіку кримінального процесу як правової форми, в межах якої захист прав людини виступає не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою вимогою легітимності процесуальної діяльності держави.

Водночас аналіз судової практики засвідчив, що нормативна імплементація відповідних максим є послідовнішою, ніж практика їх застосування. У правозастосовній діяльності простежується різний ступінь методологічного засвоєння їх змісту, внаслідок чого відповідні положення нерідко відтворюються як загальні принципів формули, але не завжди використовуються як повноцінні критерії оцінки доказів, перевірки допустимості процесуальних рішень, забезпечення реальної змагальності сторін, визначення меж державного примусу та запобігання повторному пересліду-

ванню за те саме фактичне ядро події. Це свідчить про наявність розриву між нормативною моделлю та її практичним втіленням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що латинські правові максими можуть бути використані як узагальнені методологічні критерії тлумачення норм кримінального процесуального права, оцінки достатності й допустимості доказів, визначення меж обмеження прав особи, перевірки належності судового мотивування та виявлення випадків формалізації процесуальних гарантій. Отже, їх слід розглядати не лише як об'єкт теоретико-правового аналізу, а і як дієвий інструмент подальшого вдосконалення кримінально-процесуального механізму захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.02.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 23.02.2026).
3. Європейський суд з прав людини: офіційний вебсайт. URL: <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 23.02.2026).
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.02.2026).
5. Lohvinenko M., Rudenko L., Shunko M., Pylypenko O., Vysotskyi A. Specialised Courts of Ukraine and European Countries: A Comparative Legal Analysis. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. № 2(14). С. 122–133. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000203>.
6. Fernandes P., Gallo D., Nato A. Stocktaking on the Principle of Nemo Tenetur in the Case Law of the ECtHR and CJEU. *Eurojus*. 2024. No. 2. P. 406–428. URL: <https://rivista.eurojus.it/wp-content/uploads/pdf/Fernandes-Gallo-Nato-Nemo-tenetur.pdf> (дата звернення: 23.02.2026).
7. Mrčela M., Vuletić I. Rethinking the Privilege Against Self-Incrimination in Terms of Emerging Neuro-Technology: Comparing the European and United States Perspective. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2023. Vol. 19. P. 207–230. DOI: <https://doi.org/10.3935/cyelp.19.2023.504>.
8. Снігур М. Стандарт доведення «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: аналіз національного та міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 287–291. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.44>.
9. Daly Y., Pivaty A., Marchesi D., ter Vrugt P. Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence. *Maastricht University Faculty of Law Working Paper*. 2021. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/human-rights-protections-in-drawing-inferences-from-criminal-susp>.
10. Черноус Ю.М., Гвоздюк В.В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 38. DOI: <https://doi.org/10.33270/02212202.38>.
11. Бобечко Н.Р., Фігурський В.М. Право бути вислуханим (audi alteram partem) як складова права на судовий захист у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 06, частина 3. С. 144–153. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.22>.
12. Broom H. A selection of legal maxims, classified and illustrated. Philadelphia: T. & J.W. Johnson (digitized copy available at Wikimedia Commons), 1852. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/A_selection_of_legal_maxims%2C_classified_and_illustrated_%28IA_cu31924022835510%29.pdf (дата звернення: 23.02.2026).
13. Шевчук С.В. Конституційний принцип презумпції невинуватості у вимірі верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 06, ч. 1. С. 262–270. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.37>.
14. Калінніков О. Окремі питання реалізації обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) під час спеціального судового провадження. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.8>.
15. Лоскутов Т.О. Засада захисту правової довіри у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82, ч. 3. С. 94–98. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.15>.
16. Klimek L. Ne bis in idem as a modern guarantee in criminal proceedings in Europe. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 4, No. 16. P. 101–117. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000439>.

17. Justinian. Digest of Justinian. Vol. 2 / translated by Charles Henry Monro ; edited by W.W. Buckland. Cambridge: Cambridge University Press, 1909. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia02char/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 23.02.2026).
18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
19. Ireland v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights of 18 January 1978, application no. 5310/71. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506> (дата звернення: 23.02.2026).
20. Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain: judgment of the European Court of Human Rights of 6 December 1988, application no. 10590/83. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429> (дата звернення: 23.02.2026).
21. Avşar v. Turkey: judgment of the European Court of Human Rights of 10 July 2001, application no. 25657/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59562> (дата звернення: 23.02.2026).
22. Minelli v. Switzerland : judgment of the European Court of Human Rights of 25 March 1983, application no. 8660/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540> (дата звернення: 23.02.2026).
23. Allen v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 12 July 2013, application no. 25424/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122859> (дата звернення: 23.02.2026).
24. Nealon and Hallam v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 11 June 2024, application nos. 32483/19 and 35049/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-234468> (дата звернення: 23.02.2026).
25. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v012p710-11#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
26. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v001p710-19#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
27. Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v003p710-22#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
28. Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v007p710-24#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
29. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 953/3558/22 (провадження № 51-6103км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757857> (дата звернення: 23.02.2026).
30. Funke v. France : judgment of the European Court of Human Rights of 25 February 1993, application no. 10828/84. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809> (дата звернення: 23.02.2026).
31. Saunders v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 17 December 1996, application no. 19187/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009> (дата звернення: 23.02.2026).
32. Jalloh v. Germany : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 11 July 2006, application no. 54810/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307> (дата звернення: 23.02.2026).
33. Ibrahim and Others v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 13 September 2016, application no. 50541/08 and 3 others. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680> (дата звернення: 23.02.2026).
34. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v023p710-09#Text> (дата звернення: 23.02.2026).

35. Постанова Верховного Суду від 22 лютого 2024 року у справі № 518/215/19 (провадження № 51-3266км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241456> (дата звернення: 23.02.2026).
36. Murtazaliyeva v. Russia: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 18 December 2018, application no. 36658/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932> (дата звернення: 23.02.2026).
37. Rowe and Davis v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 16 February 2000, application no. 28901/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496> (дата звернення: 23.02.2026).
38. Natunen v. Finland : judgment of the European Court of Human Rights of 31 March 2009, application no. 21022/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91932> (дата звернення: 23.02.2026).
39. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 у справі за конституційними скаргами Оніщенко Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v008p710-24> (дата звернення: 23.02.2026).
40. 4.3.9.2. Право бути заслуханим. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України. Конституційний Суд України: офіц. вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygu/4392-pravo-butu-zasluchanum> (дата звернення: 23.02.2026).
41. Постанова Верховного Суду від 5 березня 2024 року у справі № 303/3456/19 (провадження № 51-6273км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555133> (дата звернення: 23.02.2026).
42. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2024 року у справі № 202/4004/20 (провадження № 51-658км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520016> (дата звернення: 23.02.2026).
43. Sergey Zolotukhin v. Russia: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 10 February 2009, application no. 14939/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91222> (дата звернення: 23.02.2026).
44. A and B v. Norway : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 15 November 2016, application nos. 24130/11 and 29758/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168972> (дата звернення: 23.02.2026).
45. Mihalache v. Romania: judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 8 July 2019, application no. 54012/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194523> (дата звернення: 23.02.2026).
46. Marguš v. Croatia : judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 27 May 2014, application no. 4455/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144276> (дата звернення: 23.02.2026).
47. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 року № 1-р/2022 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/va01p710-22> (дата звернення: 23.02.2026).
48. Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року у справі № 663/3390/19 (провадження № 51-2098км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 23.02.2026).
49. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2022 року у справі № 585/3184/20 (провадження № 51-5266км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> (дата звернення: 23.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 3.04.2026